

”om en bonde bor på en herregård, så kallas den herrgård ändock”

Platsbegrepp i det svenska agrarsamhället, 1700–2020

CARL MIKAEL WÆRN-CARLSSON

Stockholms universitet

I denna uppsats presenteras en undersökning av hur centrala platsbegrepp i agrarsamhället förändrats de senaste 300 åren. Undersökningen visar bland annat att begreppet gård under 1800-talet försköts från att avse bebyggelseenheter till att i förekommande fall innefatta även tillhörande mark, och att det behov av ett nytt begreppsligt centrum som på så vis uppstod tillfredsställdes genom att en enskild byggnad började uppfattas som gårdens bostad.

Inledning

Forskningen om det svenska agrarsamhället i historisk tid genomsyras av en djupt rotad och sällan diskuterad syn på rumslig organisation, där abstrakta och svårdefinierade platstyper har en framträdande roll. Begrepp som by, torp, gård, bondgård och herrgård används vart och ett om vitt skilda saker: yta, bebyggelse, befolkning, ekonomiska system med mera.¹ Att dessa begrepp så gott som aldrig ges empirisk förankring får till följd att vår bild av hur det svunna rummet var organiserat är något som forskare skapat snarare än funnit.² Att visa hur begreppen använts

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

1. Mångtydigheten i dylika begrepp har uppmärksammats i bl.a. Ulf Jonsson, "Godsens förändring under 1800-talet: omvandlingsmönster och effekter på befolkningsutvecklingen", *Bebyggelsehistorisk tidskrift (BHT)* 9 (1985) s. 6; Maja Lagerqvist, "När torp slutade vara torp", i Anders Wästfält (red.), *Att bruka men inte äga: arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag* (Stockholm 2014) s. 193–194.

2. Jfr Mats Burström, "Gårdstankar: Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar" i *Hus & gård i det förurbana samhället: Rapport från ett sektorsforskningsprojekt* (Stockholm 1995) s. 163.

Carl Mikael Wærn-Carlsson (f. 1982) är fil. dr i historia och verksam vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Hans forskning handlar om hur människor definierat och kategoriserat andra människor, platser samt arbets- och försörjningsrelationer, särskilt under 1700- och 1800-talen.

E-post: carl.carlsson@historia.su.se

och relaterats till varandra över tid och i olika sammanhang är nödvändigt för att förstå hur människor i samtiden uppfattat sin omgivning. Detta är avsikten med föreliggande uppsats.

Undersökningen genomförs med begreppshistorisk metod och avgränsas till herrgårdsbegreppet specifikt. Jag analyserar användningen av begreppet i material med stor spridning 1700–2020 och kartlägger konnotationer, associationer och relationer till andra begrepp. Utifrån detta drar jag sedan generella slutsatser om platsrelaterade begrepp. Fördelen med att fokusera på ett specifikt begrepp är att jag inte behöver förutsätta något övergripande kategoriseringssystem – jag behöver inte säga att jag studerar olika sorters terräng eller byggnader –, utan kan låta begreppet visa vägen. Genom att välja ett begrepp som språkligt liknar flera andra i sammanhanget ökar möjligheten att generalisera resultatet. Herrgårdsbegreppet är ett sådant, men skiljer sig från sina gelikar i att denotationen på senare år fått mer uppmärksamhet i forskningen, något som gör att det finns mycket att förhålla sig till.³

Begreppsfröskjutning tar tid. Enstaka avvikelser kan inte utan vidare tas för förändring.⁴ Jag har därför valt en lång undersökningsperiod. Det äldsta belägget av ordet herrgård i tidningsmaterialet är från 1703.⁵ Med stöd i detta och för att underlätta periodisering har startåret satts till 1700. Slutåret 2020 är valt utifrån samma resonemang.⁶

Platsbegreppen i forskningen

Empirisk forskning om dylika platsbegrepp är sällsynt. Svenska Akademiens ordbok redovisar förvisso en mängd belagda betydelser, men utan att förklara eller ens nämna deras respektive plats i en begreppsfröskjutning över tid.⁷ I modern forskning används begreppen i stället antingen oproblematiserat eller stipulativt. Ett viktigt undantag är dock kulturgeografen Maja Lagerqvists studier av torpet som fenomen. Hon

3. Undersökningen är en rekognoserande förstudie inför ev. ytterligare ansökan, genomförd vid Uppsala universitet september–december 2021 under finansiering av Carl-Göran Adelswårds stiftelse. Internetsökningarna är dock kontrollerade under 2022 och daterade därefter.

4. Jfr Jonas Hansson, ”Inledning”, i Jonas Hansson & Kristiina Savin (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor* (Stockholm 2022) s. 11.

5. ”Giöres kunnigt ...”, *Posttidningar (PT)* 2/6 1703.

6. ”Kort om databasens innehåll”, feedback.blogg.kb.se/forums/topic/kort-om-databasens-innehall [hämtad 20/6 2022].

7. Jfr ”By”, ”Gård”, ”Herrgård”, ”Torp”, i *Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)* (1893–).

använder en ständigt föränderlig definition av torpbegreppet, väl medveten om förskjutning över såväl tid som sammanhang.⁸

När begrepp används utan att problematiseras är det vanligen för att forskarens fokus ligger någon annanstans. Begreppsrelationerna behandlas då som självklara, vilket får till följd att läsaren inte ifrågasätter användningen. Att torp och backstugor ofta behandlas i samma andetag och kontrasteras mot bondgårdar, fastän torp på många punkter haft mer gemensamt med bondgårdar än med backstugor, är ett tydligt exempel på en sådan självklarhet.⁹ Begreppen bondgård och herrgård är rent språkligt jämlika varianter av gårdsbegreppet. Förhållandet mellan dem tar sig tre olika uttryck: I mycket av 1900-talets forskning är skillnaden så fundamental att den ofta inte kommenteras, en effekt av att bondgårdar länge ansågs ligga på etnologins bord medan herrgårdar handlade om arkitektur och var en fråga för konstvetare.¹⁰ Inom äldre social- och ekonomisk historia används begreppen sparsamt som förenklande synonymier i förhållandet mellan olika jordnaturer eller olika funktioner i en godsstruktur.¹¹ Det tredje och yngsta uttrycket är att bondgård och herrgård behandlas som olika grader av samma sak, där herrgården ur någon aspekt är större.¹²

När forskare definierat begreppen har det i huvudsak gjorts stipulativt, det vill säga utan empiriskt stöd, för att motverka förskjutningar och därmed möjliggöra empirisk analys av någonting annat. Även här varierar användningen mellan discipliner. Begreppet gård definieras mest av arkeologer, i regel för att appliceras på forntida läm-

8. Se Maja Lagerqvist, *Torpets transformationer: Materialitet, representation och praktik från år 1850 till 2010* (Stockholm 2011) särsk. s. 13–18.

9. Se t.ex. Carl-Johan Gadd, *Det svenska jordbrukets historia*, bd 3, *Den agrara revolutionen: 1700–1870* (Stockholm 2000) särsk. s. 85; Elisabeth Mansén, *Sveriges historia: 1721–1830* (Stockholm 2011) s. 195.

10. Cecilia Hammarlund-Larsson, "Samlingarna och samlandet", i Hans Medelius, Bengt Nyström & Elisabet Stavenow-Hidemark (red.), *Nordiska museet under 125 år* (Stockholm 1998) s. 206. Uppdelningen är tydlig i flera standardverk, se t.ex. Mats Hellspong & Orvar Löfgren, *Land och stad: Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid* (Malmö 1997).

11. Se t.ex. Lars Magnusson, *Ty som ingenting angelägnare är än mina bönders conservation... Godsekonomi i östra Mellansverige vid mitten av 1700-talet* (Uppsala 1980) s. 16; Lars-Olof Larsson, *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga: Studier kring hemmansklyvning, godsbildning och mantalssättning i Sverige 1625–1750* (Växjö 1983) s. 108.

12. Se t.ex. Britt Liljewall, *Vackra dagboken: Carl Henric Robsahms anteckningar från 1830-talet* (Stockholm 2017) s. 11; Johannes Daun & Christer Ahlberger, "Bondeherrgårdar – en introduktion", i Johannes Daun & Christer Ahlberger (red.), *Bondeherrgårdar: Den nyrika bondeklassens gårdar 1750–1850* (Lund 2018) s. 9.

ningar.¹³ Bybegreppet används inom flera discipliner för att beteckna samlad bebyggelse och mark som är uppdelad på eller brukas samfällt av flera olika ekonomiska enheter.¹⁴ Gårdsbegreppet används ofta för att beteckna dessa mindre enheter, men lika ofta som beteckning för samlad bebyggelse och jordområden som inte är uppdelade. Förhållandet by-gård kan alltså vara både vertikalt och horisontellt.¹⁵ Herrgårdsbegreppet har först under 2000-talet börjat definieras i större utsträckning, sannolikt en konsekvens av ett ökat intresse för historiska eliter, som lett till att arkitektur och ekonomi börjat studeras tillsammans.¹⁶ Definitionerna är av två slag. De som behållit fokus på arkitektur avgränsar vanligen herrgården uppåt, gentemot begreppet slott.¹⁷ Övriga, från skilda discipliner, fortsätter kontrastera mot bondgården. Skillnaden uppfattas som en fråga om både art och grad. Herrgården betraktas som en större och mer avancerad apparat än bondgården – prästgårdar och dylika boställen ses ibland som ett mellanläge –, men samtidigt som en annan typ av plats, med en annan kultur.¹⁸

Begreppshistoria

Begreppshistoria finner sitt existensberättigande i uppfattningen att människan förstår världen genom språket och att språkliga förändring-

13. Se t.ex. Gustaf Svedjemo, "Gårdar, byar och social struktur på Gotland under järnåldern och medeltid", i Paul Wallin & Helene Martinsson-Wallin (red.), *Arkeologi på Gotland 2: Tillbakablickar och nya forskningsrön* (Visby 2017) s. 183.

14. Clas Tollin, *Rågångar, gränshallar och ägoområden: Rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid* (Stockholm 1999) s. 20–21; Joakim Thomasson, "Bönderna och bybildningen: Aspekter kring formeringen av den feodala bondeklassen", i Mats Mogren (red.), *Byarnas bönder: Medeltida samhällsförändring i Västskåne* (Lund 2005) s. 46 ff.

15. Se t.ex. Kristofer Jupiter, *The function of open fields: Agriculture in early modern Sweden* (Uppsala 2020) s. 19.

16. Henrika Tandefelt & Maria Vainio-Kurtakko, "Inledning: Herrgårdens många skepnader: Den finländska herrgårdsforskningens traditioner", *Historisk tidskrift för Finland* 2013:2 s. 128.

17. Se t.ex. Johan Cederlund, *Thureholm under frihetstiden: Återuppbyggnad och nyinredning* (Lund 1994) s. 28–30; Claes Ellehag, *Fyra svenska stormanshem under 1600-talet* (Stockholm 1994) s. 15; Anne Sumner, *Borgerliga ambitioner och adliga ideal: Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 2004) s. 33–35.

18. Se t.ex. Carin Israelsson, *Kor och människor: Nötkreaturskötsel och besättningsstorlekar på torp och herrgårdar 1850–1914* (Hedemora 2005) s. 13, 16; Leif Runefelt, *En idyll försvarad: Ortsbeskrivningar, herrgårdskultur och den gamla samhällsordningen 1800–1860* (Lund 2011); Göran Ulväng, "Betydelsen av att äga en herrgård: Herrgårdar, ståndsgårdar och gods i Uppsala län under 1700- och 1800-talen", *Historisk tidskrift för Finland* 2013:2 s. 292–297; Daun & Ahlberger (2018).

ar åtminstone i praktiken inte kan skiljas från förändringar i vad som uppfattas som en bakomliggande verklighet.¹⁹ Till skillnad från vad som är brukligt inom andra former av textanalys sätter begreppshistorikern enskilda uttryck i centrum.

Jag angriper ämnet från en semasiologisk utgångspunkt. Med begrepp avses då den semantiska helhet som betecknas med en viss term – ett ord eller en fras – och som, fastän ständigt föränderlig, räknas som en och samma just för att termen är densamma. Herrgårdsbegreppet är alltså det man syftar på när man säger eller skriver ordet herrgård.²⁰ Detta kräver att begreppet ständigt är öppet för påverkan. Det är principiellt omöjligt att hävda att ett ord egentligen betyder en viss sak men ibland används fel. I stället betraktas varje användning som ett steg i en ständigt pågående förskjutning eller omförhandling av begreppet.²¹

Begreppets konnotationer är de egenskaper som definierar det intentionellt. Motsatsen är denotationen, de specifika föremål som genom att ha dessa egenskaper betecknas med termen. Med associationer avses här all intentionell laddning som inte nödvändigtvis är avgörande, till exempel uppfattningar om synonymer och motsatsförhållanden. Det rör sig om egenskaper som är beroende av, och därför också belyser, aspekter av kringliggande begrepp. Begreppet departement får tjäna som exempel: En konnotation är att det rör sig om en del i den huvudsakliga administrativa uppdelningen av Regeringskansliet. Denotationen utgörs av de faktiska saker som kallas departement, till exempel justitiedepartementet. Bland associationerna finns uppfattningarna att det inte är samma sak som en myndighet och att chefen har en diger politisk karriär bakom sig, det vill säga saker som egentligen inte definierar begreppet men som ändå hjälper oss att förstå det. Jag ansluter mig till uppfattningen att begrepp formas i användningen och samverkar med kontexten, vilket innebär att associationer blir minst lika viktiga som begreppets övriga

19. Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History: Timing history, spacing concepts* (Stanford 2002) s. 27.

20. Motsatsen är det onomasiologiska perspektivet, där begreppet hålls fast och termen varierar. Reinhart Koselleck & Michaela Richter, "Introduction (Einleitung) to the Geschichtliche Grundbegriffe", i *Contributions to the History of Concepts* 6:1 (2011) s. 18–19.

21. Denna utveckling måste dock betraktas som långsam. Användningar som kraftigt avviker från ett mönster eller tillfälligt normalläge måste kunna tolkas som mindre relevanta undantag, förutsatt att det kan motiveras. Jfr Hansson (2022) s. 11.

aspekter.²² I praktiken ställer en sådan metod krav på förenkling av kontexten, såtillvida att relaterade begrepp måste anses mer eller mindre statiska. Begreppshistorisk metod kan överhuvudtaget inte utövas om alla förutfattade meningar nollställs. Eftersom kontexten i regel består av många termer räcker det emellertid med en vag uppfattning om vars och ens betydelse för att det ändå ska vara möjligt att urskilja de små nyanserna i det studerade begreppet.²³

Metod

Analysen utförs på belägg från tryckta källor som kan antas ha fått stor spridning och därmed bidragit till och kan anses representativa för det ständiga återskapandet av språket. Källorna är i huvudsak av tre slag: Encyklopedier används för att visa medvetna försök att nå herrgårdsbegreppets konnotationer. Akademiska publikationer som i någon mån berör herrgårdsbegreppet har valts med hänsyn till den akademiska diskursens auktoritet. Databasen Svenska Dagstidningar, slutligen, bidrar med belägg från tidningar med stor spridning under hela perioden. Tidningarna kompletterar encyklopediernas medvetna fokus på det enskilda begreppet med mindre överlagd användning. De visar användningen i praktiken, snarare än önskemål och uppfattningar om en sådan användning.

De båda förstnämnda genrerna är så pass unga att de endast kan användas för att studera begreppet från 1800-talets mitt. Min ambition

22. Se t.ex. Lotta Johansson, ”Från definierat förflutet till utstakad framtid: En begreppshistorisk analys av kulturbegreppet i läroplaner, 1962–2011”, *Utbildning & Demokrati* 22:1 (2013) s. 33.

23. Jag avviker på två punkter från den dominerande riktningen inom fältet: För det första är metoden egentligen konstruerad för begrepp med en mer central roll i kanske framför allt politisk diskurs än vad herrgårdsbegreppet kan sägas ha. Många menar att endast vissa specifika termer verkligen motsvarar begrepp, medan den stora majoriteten alltid kan tillskrivas enkla, statiska definitioner. Jag vänder mig emot detta och hävdar att modellen går att applicera på i princip alla ord eller fraser som det finns anledning att diskutera på det här sättet. Det är, menar jag, mindre ont att hålla de i sammanhanget perifera orden fasta, än att låsa vissa ord oberoende av sammanhang. För det andra är begreppshistoria mer förknippat med vissa hypoteser och empiriska rön än med metodiska resonemang. Jag försöker hålla studieobjektet så fritt från förutfattade meningar som möjligt och ser därför ingen anledning att ta ställning till etablerade hypoteser om hur begrepp utvecklas, t.ex. Kosellecks idé om en särskild *sattelzeit*. Om synen på begreppsvärdigheten som exklusiv, se t.ex. Kari Palonen, ”Den begreppshistoriska Verfremdungseffekten”, i *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria* (Stockholm 2005) s. 39; Johansson (2013) s. 33. Jfr Mats Persson, ”Begreppshistoria och idéhistoria”, i *Trygghet och äventyr: Om begreppshistoria* (Stockholm 2005) s. 18–19. Om hypoteser och empiriska rön, se t.ex. Persson (2005) s. 16.

är att identifiera de encyklopedier som fått bäst spridning i sin egen tid och de akademiska publikationer som haft störst inflytande över efterföljande forskning. Tidningsmaterialet är mer svåröverskådligt. Sökordet "her*gård*" ger i databasen närmare 650 000 träffar för perioden 1700–2020, med en markant ökning av antalet träffar per år cirka 1875–1890, en långvarig sänka 1907–2013, för vilken tid många tidningar saknas i databasen, och slutligen mer än en femtedel av alla träffar samlade på åren 2014–2020.²⁴ Undersökningens inriktning och materialets storlek föranleder mig att arbeta med ett urval som försäkrar stor spridning snarare än representerar helheten. Jag har till en början gått igenom alla frihetstida belägg och sedan gjort nedslag i främst större tidningar vart femtionde år under perioden 1770–2020.²⁵ Ingen av de systematiskt undersökta tidningarna berörs av databasens ofullständighet 1907–2013. För att följa upp spår har jag kompletterat med en mängd ytterligare sökningar.

Tidningar och dylikt torde, särskilt i början av perioden, ha haft en i huvudsak lärd läsekrets, och majoriteten av befolkningen kan mycket väl ha sorterat platser på helt andra sätt. I brist på muntliga källor kan det alltså se sig rimligare att undersöka mer individnära dokument om man vill veta hur människor i allmänhet urskiljt och kategoriserat platser. Detta skapar dock större problem. En bondedagbok från 1700-talet säger förvisso mer om den enskilda bondens syn på saker än vad samtida tidningar gör, men det finns ingenting som talar för att en sådan bondedagbok skulle förmedla mer än en lokal diskurs eller, snarare, en för ett större område mer representativ diskurs än vad som förmedlades från prästerskapet och dylika representanter för den lärda krets som tidningarna trots allt vände sig till. Det valda materialet framstår alltså ändå som det bästa.

24. Svenska dagstidningar, tidningar.kb.se ["her*gård*", sökt 7/1 2022]. Om den bristande täckningen 1907–2013, se "Kort om databasens innehåll", <feedback.blogg.kb.se/forums/topic/kort-om-databasens-innehall> (20/6 2022).

25. Samtliga belägg före 1/8 1770; de 50 första från 1/8 och framåt 1770, 1820, 1870, 1920, 1970 och 2020; de 50 första från 1/1 och framåt 1820 (*Aftonbladet*, *Dagligt Allehanda*), 1920 och 2020 (*Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet*). Enskilda belägg, till skillnad från sökningar, anges utan hänvisning till nedhämtning.

Herrgården som fysisk bebyggelseenhet

Ordet herrgård är sällsynt i äldre tidningar. Det är delvis en källfråga, eftersom tidningarna är färre i både titlar och nummer ju längre tillbaka man går. Rättshistorikern Jan Eric Almquist har hävdad att termen under 1530-talet endast användes om orter adeln skrev sig till, "adelssäte[n]", i motsats till dels underlydande gårdar, dels orter som inte alls tillhörde adelsmän.²⁶ Om detta stämmer kan den låga frekvensen i tidningarna också förklaras med att andra ord konkurrerade om betydelsen. För åtminstone finländska förhållanden dominerade under 1500- och 1600-talen nämligen begreppen säteri och sätesgård denna betydelse. Under 1600-talet skilde de sig åt såtillvida att säteri var ett i huvudsak kameralt begrepp medan sätesgård var mindre formellt eller, som Eljas Orrman uttrycker det, hade "en social innebörd".²⁷ Av de identifierbara platser som betecknas herrgård i tidningsmaterialet under 1700-talets första hälft var en kungsgård, övriga i kameral mening säterier.²⁸ Herrgårdsbegreppet tycks alltså ha haft en något vidare denotation än säteri och sätesgård. Konnotationerna skilde sig på annat vis. Samma belägg visar att herrgårdsbegreppet användes för att beteckna bebyggelseenheter. Inget tyder på att omgivande åkrar och annan mark ingick i begreppet. Här hade i stället sätesgård bredare användningsområde. Det innefattade inte bara den fysiska aspekten, utan användes även i mer abstrakta situationer, till exempel som något man kan arrendera eller köpa, aktiviteter som avser rättigheter snarare än föremål. Förhållandet till säteribegreppet belyses i meningar som: "En mil ifrån Upsala på Östra sidan är en Sätesgård til kiöps bestående af 2:ne mantal Säteri och et mantal Frälse [...]"²⁹ Säteri är här namnet på jordnaturen, medan sätesgård betecknar den såväl materiella som kamerala helheten.

Tabell 1 visar att ordet herrgård i tidningarna blev vanligare än sätesgård under 1800-talets första hälft och än säteri framåt 1900. Att sätes-

26. Jan Eric Almquist, *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523–1611)* (Stockholm 1960) s. 3–4.

27. Eljas Orrman, "Säteribildningen i Finland", i Nils Erik Villstrand (red.), *Kustbygd och centralmakt 1560–1721: Studier i centrum-periferi under svensk stormaktstid* (Helsingfors 1987) s. 278.

28. "Giöres kunnigt ...", *Posttidningar (PT)* 2/6 1703; "Stockholm, den 23 Aug.", *PT* 23/8 1744; "Uti Järfälla Sochn ...", *PT* 5/9 1745; "Wid Lindholms Herregård ...", *PT* 23/3 1749; "Wid Schelnora Herregård", *PT* 3/8 1749; posterna "Almare-Stäket", "Norrby", "Säby", "Lindholmen", "Sköldnora (Skällnora)", <www.svenskaherrgardar.se> (4/1 2023).

29. "En mil ifrån Upsala ...", *PT* 3/12 1750.

Tabell 1. Termers relativa frekvens i svenska dagstidningar år 1700–1999.

År	Sätessg.	%	Herrg.	%	Säteri	%	Tot.
1700–1749	33	21,4	8	5,2	113	73,4	154
1750–1799	1 926	19,2	574	5,7	7 542	75,1	10 042
1800–1849	5 185	10,7	6 420	13,2	36 932	76,1	48 537
1850–1899	7 562	2,5	149 809	48,8	149 482	48,7	306 853
1900–1949	1 623	0,8	160 601	74,7	52 823	24,6	215 047
1950–1999	486	0,2	178 247	85,2	30 419	14,5	209 152

Källa: Sökorden "sätessgård*", "her*gård*", "säteri*", <tidningar.kb.se> (11/4 2022).

gård och säteri i början förekommer oftare än herrgård stöder den gängse uppfattningen att jordnaturen, inklusive säterijordens förväntade överordnande inom godset, vid den här tiden hade stor betydelse för hur jordbruksfastigheter uppfattades och kategoriserades, och tillägger att bebyggelsen spelade mindre roll. Så länge begreppen hade någorlunda gemensam denotation måste bebyggelsen dock ha varit associerad till jordnaturen. En fastighetsannons från 1739 visar i linje med detta att bebyggelse på ickesäterier kunde associeras till herrgårdsbegreppet utan att tillskrivas det:

På Swartsjö och Hillersjö Sockn är Skattehemmanet Brälött och Tor[p]et Höghamra, hwilcket som en liten Herrgård är bygd [...] til kiöps.³⁰

Brälött–Höghamra anges inte vara en herrgård, men väl byggt som en herrgård. Ett liknande fall beskrivs i ett reportage från 1767.³¹ Det finns alltså skäl att tro att herrgårdar vanligtvis var byggda på ett visst sätt, anpassat för adel eller annat herrskap, men att detta sätt inte var det som faktiskt gjorde dem till herrgårdar.³²

30. "På Swartsjö ...", *PT* 12/4 1739. Det står "Torget", men det är uppenbart ett tryckfel.

31. "Jönköping den ...", *Inrikes Tidningar (IT)* 11/6 1767.

32. Även Höghamra tillhörde ståndspersoner. Den annonserande säljaren var en ryttmästare Schönberg. Mantalslängd för Hilleshögs socken 1740, Mantalslängder 1642–1820, Riksarkivets digitala forskarsal, <sok.riksarkivet.se/mantalslängder> (20/6 2022).

Herrgården som motsats till det normala

De första beläggen på herrgården som kategori, utan referens till denotationen, är från 1700-talets mitt. I de flesta sådana osynliggörs konnotationerna till förmån för associationer. Ett exempel är när en debattör i förbifarten konstaterar att en herrgård generellt säljer delar av sin sädesproduktion medan en ”Bonde-By” konsumerar allt själv.³³ Motsatsförhållandet mellan herrgård och bondeby bygger här på skillnaden i distribution, men det hade inte kunnat uttryckas på detta sätt utan en underförstådd uppfattning om att det var någonting annat som definierade kategorierna. Liknande uppdelningar förutsätts, men uttrycks inte alltid, i annonser. De äldsta rör exklusiva föremål, som anges passa för herrgårdar, underförstått att det inte förväntas av gemene man att inhandla vad det nu rör sig om. Vad som skulle göra herrgården särskilt lämplig att husera föremålet – om invånarna hade råd, intellekt, eller intresse – får vi inte veta.³⁴ Det enda som är givet är att det är den dolda motsatsen som är normalläget.

Snart nog tog sig herrgårdsbegreppet in i genren platsannonser, som huserar en mycket stor del av 1800-talsbeläggen. Användningen ökade markant under 1800-talets lopp och kulminerade cirka 1870–1920. Vanligast är det i vad vi skulle kunna kalla omvända platsannonser, där kvinnor och män specifikt annonserade om att få plats på någon herrgård.³⁵

En med hedrande Bewis försedd Man, som är kunnig uti all slags fiske och sjelf förstår at tilwårka dess redskaper, jämte slögda hwad til Åker och Rör fordras, åstundar nästa Påsk blifwa såsom Rättare antagen på någon Herregård; swar afwaktas med första i dessa Blad.³⁶

Associationerna framträder i behovet. Herrgårdsbegreppet antyder stora personalapparater, ett behov av specialiserad arbetskraft och samtidigt en ansvarstyngd position värdig sökande med den här nivån av kunskap. Dejour, bokhållare och dylika hölls inte i bondebyar. I texter som ”Kokerska önsk. plats till herrgård eller sköta ett hem på egen hand” jämföras en specialiserad position vid en herrgård rentav med ansvaret av att sköta ett mindre hushåll helt själv.³⁷

33. ”Om vår fordna folk-mängd”, *IT* 18/1 1768.

34. ”Följande Böcker ...”, *Stockholms Weckoblad (SW)* 14/9 1754. ”Af Trycket ...”, *PT* 16/3 1761.

35. Fenomenet förekommer i viss utsträckning redan under 1700-talet, se t.ex.: ”Notifikation”, *PT* 4/7 1765.

36. ”En med hedrande Bewis ...”, *Dagligt Allehanda (DA)* 4/2 1786.

37. ”Kokerska önsk. plats ...”, *Svenska Dagbladet (SvD)* 15/1 1920.

Bruket att skilja mellan herrgårdar och ett, underförstått sämre, normalläge är alltså tämligen vanligt, även fastän normalläget inte alltid beskrivs. När det väl gör det är det vanligen just bondbyn, eller någon annan platskategori som anknyter till bönder, som träder fram.³⁸ Dikotomin är analog med den under 1700- och 1800-talen allmänt uppfattade skillnaden mellan herrskap och allmoge.³⁹ Den lyfts fram under lemmat "bondgård" i Carl Jonas Love Almquists *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick* från 1842–1844:

By, hemman, bostad, som, antingen den numera eges och bebos af bondfolk, eller ej, dock är bebyggd på det äldre svenska, bland bönderna brukliga sättet. Ordet utgör i detta afseende motstycke till *Herrgård*. Benämningens olikhet beror icke på hemmanets natur, ej heller på egarens eller invånarens stånd (om en bonde bor på en herregård, så kallas den herrgård ändock; och om en herre bor på en bondgård, så heter den i alla fall bondgård); utan blott på manbyggnadens utseende, storlek och form.⁴⁰

Redogörelsen av vad en herrgård inte är visar att Almquists uppfattning inte var den enda som florerade i hans samtid. Det är tydligt att den starka association mellan herrskap, säterinatur och ståndsmässig bebyggelse som funnits 200 år tidigare hängde kvar ännu vid 1800-talets mitt. Skillnaden är att frågan om vilken av dessa egenskaper som genererade beteckningen blivit aktualiserad, en följd av att de tre, fastän ömsesidigt associerande, inte längre nödvändigtvis visade sig på samma platser.⁴¹ Jordnaturens starka ställning i kategoriseringen av jordbruksfastigheter var alltså utmanad, om så bara av Almquist.

Såväl framväxten av den binära uppdelningen herrgårdar–bondgårdar (herrar–bönder) som tendenserna till minskad samhörighet mellan herrskap, säterinatur och ståndsmässig bebyggelse i praktiken kan betraktas som konsekvens av adelns försvagande från sent 1600-tal, såtillvida att flera av de konkreta förändringar som brukar ses i ett sådant sammanhang kan förklara begreppsförskjutningen: Reduktionen

38. Se t.ex. "Bref ifrån Warschau, den 1 Dec.", *PT* 3/1 1795.

39. Se Runefelt (2011) särsk. kap. 3; Carl Mikael Carlsson, *Det märkvärdiga mellantinget: Jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900* (Stockholm 2016) särsk. kap. 6.

40. "Bondgård", i Carl Jonas Love Almquist, *Ordbok öfver svenska språket i dess närvarande skick: Första delen* (Örebro 1842).

41. Jfr Göran Ulväng, *Herrgårdarnas historia: Arbete, liv och bebyggelse på uppländska herrgårdar* (Uppsala 2008) s. 66; Daun & Ahlberger (2018).

och rangordningarna ökade ämbetets betydelse som källa till inkomst och värdighet, vilket, kombinerat med en snart växande officerskår och framåt 1700-talets mitt ett minskat nyadlande, minskade avståndet mellan adliga och ofrälse ståndspersoner.⁴² Detta var rimligen en förutsättning för att avståndet mellan herrar och bönder skulle uppfattas som binärt, samtidigt som det i ofrälse ståndspersoner erkände en elit som saknade möjlighet att förvärva säterier och därför måste skaffa ståndsmässiga hem på mindre privilegierad jord. Förbudet mot att bilda nya säterier innebar att det sistnämnda även måste ha drabbat delar av den faktiska adeln. En andra våg i utvecklingen kom decennierna kring sekelskiftet 1800, när förmögna bönder började efterlikna herrarnas byggnadsskick och säterier förklarades fria att köpas av vem som helst. Även här handlar det om ståndsskillnadernas upplösning, men de politiska motiven fick nu en skjuts av bondeklassens sociala och ekonomiska differentiering.⁴³

Herrgårdsbegreppets konnotationer framträder inte bara i motsatsförhållanden. Åtskillnad görs även när herrgården i stället jämföras med någonting, eftersom det belyser behovet av två olika begrepp. När en solvisare anges ”tienlig på någon Malmgård eller Herregård” har de olika ställena något gemensamt, men de är i något annat avseende likväl så pass olika att de separeras i texten.⁴⁴ Vanligast av dessa jämbördiga alternativ är bruket. Att herrgårdar och bruk jämföras är mycket vanligt i 1800-talets platsannonser, och tyder på att herrgårdsbegreppet uppfattades som en agrar motsvarighet till bruket som industriell anläggning.⁴⁵ Båda förväntades ha specialiserad personal och båda hade underlydande jordbruksegendomar. Analogin är dock inte fullständig. Den bebyggelseenhet vid bruket som disponerades av brukspatronen

42. Om rangens roll i förhållandet mellan adel och ofrälse, se Göran Norrby, *Ordnade eliter: Organiseringen av Nordens statsbärande skikt 1660–1920* (Stockholm 2011) s. 73–88. Om utvecklingen ifråga om officerskåren och nyadlandet, se Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865: Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (Lund 1973) s. 238–248.

43. Om denna utveckling, se Johannes Daun & Christer Ahlberger (red.), *Bondeherrgårdar: Den nyrika bondeklassens gårdar 1750–1850* (Lund 2018).

44. ”Åtskillige Kundgjörelser”, *SW* 17/9 1768. Se även t.ex. ”Bihang til Påst-Tidningarne N:o 26 af den 3 April 1769”, *PT* 3/4 1769; ”Bihang till Dagl. Alleh. N:o 251 Lördag d. 28 Oct. 1820”, *DA* 28/10 1820; ”Diverse”, *Aftonbladet (AB)* 13/8 1833; ”Inackordering på landet”, *AB* 15/3 1920.

45. Se t.ex. ”Tjenstsökande”, *DA* 10/1 1820; ”Diverse”, *DA* 21/2 1820.

själv kunde nämligen i sig kallas herrgård.⁴⁶ Drevs jordbruk och industri tillsammans kunde bruksherrgården dessutom fungera som bas för jordbruket.⁴⁷ En rimlig förklaring till det skeva förhållandet är därför att herrgårdsbegreppet i sig associerades till jordbruk, vilket fick till följd att det inom industrin betraktades som en bisak, men i en mer renodlad jordbrukskontext var en symbol för hela verksamheten.

Herrgården tar mark från andra begrepp

Parallellt med herrgårdsbegrettets successiva etablerande som kategori från 1700-talets mitt till en bit in på 1800-talet uppträder det mer och mer frekvent i en vidgad, mer abstrakt betydelse, som metafor för de resurser som associerades till bebyggelseenheter: innehavare, invånare, produktion, tillhörande mark med mera. Herrgårdsbegreppet övertog alltså konnotationer från det mer och mer sällsynta sätesgårdsbegreppet, som förlorat mycket av sin funktion sedan herrgård och säteri fjärrmat sig från varandra i denotationen. Ägorna, marken som brukades med bebyggelseenheter som bas, intar en särställning eftersom herrgårdsbegreppet så småningom försköts till att även rent konkret omfatta dessa.

Det vidgade herrgårdsbegreppet spreds inte minst genom platsannonserna. En anställning var minst lika mycket en relation till en arbetsgivare som en relation till en plats. I fastighetsannonser etablerades en specifik användning. Jordbruksfastigheter som uppläts till försäljning eller för arrende under perioden cirka 1750–1900 rubricerades ofta med namn och jordnatur. Andra egenskaper, till exempel ståndsmässig bebyggelse – ”byggt för ståndspersoner” var en standardformulering – och uppgifter om bärkraft eller den tillhörande markens areal, angavs i brödtexten. Termen herrgård användes endast när flera brukningsenheter förmedlades ihop och det fanns anledning att skilja överordnade enheter från underlydande.

Återstående Sex års arrende af Militiebostället N:a Wählsäter i Kihls Socken af Carlstads Län kan på billiga wilkor genast få öfwertagas. Egendomen, som har ett wackert läge, nära sjön Fryken, nära Frykstads faktori och blott ¼ mil från kyrka samt ¾ mil från qwarn är bebyggd för ståndspersoner [...] och äro alla åbyggnaderna i utmärkt

46. ”Karis Post-Contoir, den 8 Dec.,” *PT* 6/1 1752; ”Holms Sätesgård i Ångermanland, den 15 April,” *IT* 4/5 1761; ”Til salu finnes,” *IT* 30/10 1793.

47. Se t.ex. ”Till salu finnes,” *PT* 22/3 1810.

godt skick hwilket styrkes af sednast hållna Husesyns-Instrument. Arealen utgör cirka 45 tunnland åker och så betydlig hagmark att alla gårdens kreatur å densamma äga sommarbete; tillräcklig skog finnes så wäl till byggnader som andra gårdens behofwer. Med wanlig cirkulation utsås årligen 5 tunnor råg och 30 tunnor hafra utom rotfrukter samt winterfödas 2 hästar och 14 nötkreatur. Under egendomen finnas tre torp hwilka utgöra dagswerken wid herrgården. Egendomen får emottagas med wäxande rågsäde [...]⁴⁸

Norra Välsätter presenteras alltså som militieboställe och kallas sedan oftast ”egendom” eller ”gård”, men herrgård är det bara i relation till de underlydande torpen. Det överordnande som åtminstone tidigare förknippades med säteribegreppet förknippades nu i stället med herrgårdsbegreppet. Abstraktionen är kanske tydligast i att dagswerken endast specificeras med plats – ”wid herrgården” – fastän de mycket väl kunde användas för arbetsuppgifter långt därifrån. Begreppsförskjutningen kan måhända förklaras med att motsatsförhållandet herrgård–underlydande, åtminstone i utpräglade godsbygder, i denotationen torde ha legat nära motsatsförhållandet herrgård–bondgård.

Herrgårdsbegreppet konnoterade alltså fortfarande endast vissa aspekter av en helhet som i första hand definierades av jordnaturen, men det hade dels frigjorts från att vara begränsat till nästan bara just säterinatur, dels breddats i användning på bland annat just säteribegreppets bekostnad. Herrgård och säteri hade fortsatt olika konnotationer, och från att ha haft i princip samma denotation började de nu även där röra sig ifrån varandra. Fastän en stor majoritet av de fastighetsannonser som använder herrgårdsbegreppet gäller just säterier händer det då och då, som i fallet Norra Välsätter, att någon annan jordnatur sätts i rubriken. En växande diskrepans i denotationen föranleder alltså ytterligare skillnad i konnotationen. Efter jämförelse mellan ett antal fastighetsannonser som innehåller ordet herrgård kan dock konstateras att säterinaturen och någon form av ståndsmässig bebyggelse är de två egenskaper som, var för sig men oftast tillsammans, oftast förekommer tillsammans med ordet.⁴⁹ Förekomsten av den senare egenskapen visar att säterinaturens

48. ”Återstående Sex ...”, *Nya Wermlands-posten* 29/3 1864.

49. Sökorden ”her*gården” och ”manta*1” tillsammans, <tdninga.r.kb.se> (12/4 2022). Första sökordet motiveras av sin bestämda form, eftersom det är den formen som förekommer i den typ av annonser jag söker. Andra sökordet hjälper till att lättare hitta fastighetsannonser.

höjande av platsens ställning måste anses mindre dominant än tidigare. Även här torde en aspekt av adelns försvagande tjäna som förklaring, nämligen det i praktiken successiva avskaffandet av ensamrätten till säterier.⁵⁰ Säterijordens minskade exklusivitet kan ha inneburit att även dess prestige minskade så till den grad att ståtligt byggande och dess antydan om rikedom blev ett bättre sätt än säteriägande att manifestera hög ställning.⁵¹ Herrgårdsbegreppet skulle i så fall kunna sägas vara hårdare bundet till rollen som bättre än normalläget än till någon specifik variant av denna roll.

Herrgården som både vidsträckt område och byggnad

Decennierna kring 1900 blev herrgård ett modeord, inte minst i fastighetsannonser. Från att 1870 ha varit begränsad till den utlysta fastighetsens roll som överordnad andra, var termen 1920 vanligt förekommande som insäljande ord i rubriker. En annons tar begreppsfröskjutningen till sin spets och kallar den fordom överordnade gården "Huvudgård till större herrgård", vilket alltså visar att herrgård kunde användas som beteckning på helheten, över- och underordnat tillsammans.⁵² Den ökade frekvensen i användning sammanfaller i tid med en tudelad begreppsfröskjutning, från att syfta på bebyggelseenheter till att dels inkludera ägor, dels endast syfta på enstaka byggnader.

Det går inte att avgöra exakt var gränsen går mellan symboliskt och reellt inkluderande av ägor i herrgårdsbegreppet. Anders Fredrik Dalins användning av ordet "Landtgods" i sin herrgårdsdefinition från tidigt 1850-tal kan, men behöver inte nödvändigtvis, tolkas som att det är fråga om någonting större än en bebyggelseenhet.⁵³ Det dröjde till åtminstone efter 1870 innan en sådan konnotation fick ordentlig spridning i tidningarna. 1920 var den uttalad.⁵⁴ I början av 1900-talet lyftes den tydligt fram i en encyklopedi. *Nordisk familjebok*, utgiven första gången 1876–1899, var större och nådde en bredare publik än både Almqvists och Dalins

50. Om denna utveckling, se Carlsson (1973) s. 120–181.

51. Om adelns strategier för att behålla hög status i ett nytt samhälle, se Göran Norrby, *Adel i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle* (Uppsala 2005).

52. "Huvudgård till större herrgård", *AB* 23/4 1920.

53. "Landtgods, som bebos af en herreman, eller bebygdt för ståndspersoner. Brukas äfv. stundom i samma mening som Säteri." "Herregård", i Anders Fredrik Dalin, *Ordbok öfver svenska språket* (Stockholm 1850–1853).

54. "Jordbrukare.", *SvD* 11/1 1920.

uppslagsverk. ”Herrgård” togs med först i andra upplagan, i elfte bandet, som gick i tryck 1909.

Herrgård, populär beteckning för jordegendom, vars innehavare tillhör herremanna-, i motsats mot allmogeklassen. Beteckningen, som icke har någon kameral eller juridisk giltighet, är dock ej strängt bunden vid den tillfällige egarens samhällsställning, utan beror snarare däraf, att egendomen bebyggt efter herremannaklassens fordringar och har den storlek att afkastningen kan vara tillräcklig för en till denna klass hörande familjs uppehälle.⁵⁵

Att herrgårdsbegreppet försköts åt detta håll måste ses i ljuset av tecken på en högre social värdering av jordbruk och jordägande samt en lägre symbolisk dito av tomten: skiftesreformerna, upprättandet av tydliga gränser mellan olika jordbruksenheters respektive ägor, skattejordägandets förstärkning.⁵⁶ Tillsammans tyder dessa förändringar på att synen på jordbruksenheter i allmänhet långsamt övergick från en fysiskt bebyggd och kameralt laddad punkt i rummet, med underlydnade ägor, till ett geometriskt område där gränser är viktigare än centra.⁵⁷

Om nu denna övergång från punkt till yta gällde alla jordbruksenheter och gårdsbegrepp, så var herrgårdens plats i övergången att kräva stor tillgång på denna yta. Herrgården var fortsatt normalfallets bättre motsats, men nu ifråga om jordstorlek. Här torde det gångna seklets omfattande stordriftsomläggning ha varit avgörande.⁵⁸ Rollen som överordnad i en godsstruktur upplöstes när över- och underordnade jordbruksenheter slogs ihop. Många av de enheter som Almquist och Dalin hade kallat herrgårdar blev nu stora nog att kunna styra begreppet åt ett håll där andra egenskaper tonades ned till förmån för storleken. Detta förklarar isåfall också, jämte säterifrihetens avskaffande, varför beteckningen säteri blev ovanligare i tidningarna framåt 1900 (se tabell 1).

55. ”Herrgård”, i *Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi: Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga* (Stockholm 1909).

56. Se t.ex. Einar Stridsberg, ”Om gränsläggning mellan byar och gårdar under 1700-talet”, *BHT* 13 (1987); Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Stockholm 1999) s. 207–208.

57. Rättshistorikern Gabriel Thulin menade att gårdsbegreppet redan under medeltiden kommit att omfatta ”bostad å landet med dertill hörande jord”. Hänvisningen till Hans Hildebrand bekräftar dock att det avser kopplingen till jord överhuvudtaget. Nyansskillnaden mellan att jord ingår i respektive lyder under gården uppmärksammas varken av Hildebrand eller av Thulin. Hans Hildebrand, *Sveriges medeltid: Kulturhistorisk skildring*, första delen, I (Stockholm 1879) s. 248; Gabriel Thulin, *Om mantalet*, I (Stockholm 1890) s. 27–28.

58. Om stordrift, se t.ex. Ulväng (2008) s. 58–62.

Bilden av herrgården som ett geometriskt område, en helhet av både bebyggelseenhet och ägor, bekräftas ständigt i 1900-talets stora encyklopedier.⁵⁹ Idén att endast större sådana områden förtjänade beteckningen utelämnades tills det återupptogs i andra upplagan av *Svensk uppslagsbok*. Då uttrycktes också för första gången uppfattningen om att herrgårdar var "friliggande i förh. till de gamla bylagen", vilket återknyter till det tidigare nämnda motsatsförhållandet herrgård-(bond)by.⁶⁰ En omformulerad men i innehåll identisk definition ges i Bonniers lexikon från tidigt 1960-tal.⁶¹

Fastän herrgårdsbegreppet alltså breddats till att handla om mer än bebyggelse, markerade såväl Dalin som *Nordisk familjebok* att anpassningen till ståndspersoner var central. Skillnaden mellan dem är emellertid talande. Dalin la fokus vid att herrskap antingen bor på stället eller, tack vare den ståndsmässiga bebyggelsen, skulle kunna bo där. *Nordisk familjebok* behöll associationen till herrskap, men tillerkände bebyggelsen och jordstorleken den avgörande betydelsen. Detta ska inte bara ses som ett tecken på att marken ökat i betydelse, utan också på att uppfattningen om en dikotomisk uppdelning mellan bönder och herrskap förlorat mycket av sin relevans.⁶² I en senare upplaga förtydligade *Nordisk familjebok* att termen "numera icke [är] beroende av ägarens samhällsställning."⁶³ Att herrgårdsbegreppet försköts från att visa överordnande till att visa storlek sammanfaller i tid med att storjordbrukare började kalla sig godsägare, en beteckning som inte bara sammanförde herrskap och bönder, utan som också anspelade på jordrikedom mer än andra särskiljande egenskaper.⁶⁴

Bebyggelseenhetens minskade betydelse speglas i fastighetsannonserna, som under 1900-talet ofta ingående beskriver manbyggnaden i stället för, som under 1800-talet, bebyggelsen i sin helhet. Termer som "corps-de-logis" och "herrgårdsbyggnad" blev nu vanligare.⁶⁵ Förändringen kan möjligen ses som en sen reaktion på det redan under 1700-talet florerande bruket att placera de fysiska huskropparna med större

59. Se t.ex. "Herrgård", *Svensk uppslagsbok* (Malmö 1932, omtryck 1939).

60. "Herrgård", *Svensk uppslagsbok: Andra omarbetade och utvidgade upplagan* (SU 2) (Malmö 1947–1955).

61. "Herrgård", *Bonniers Lexikon* (Stockholm 1964).

62. Jfr Carlsson (2016) kap. 10.

63. "Herrgård", *Nordisk familjebok: Encyklopedi och konversationslexikon* (NF 3) (Malmö 1945).

64. Carlsson (2016) s. 110–111.

65. "Herrgårdsbyggnad", *SvD* 8/1 1920; "Corps de logis", *SvD* 16/1 1920.

avstånd från varandra.⁶⁶ En naturlig följd var att estetiska värden fick större utrymme. Såväl manbyggnader vid jordbruk som nybyggda, fristående villor marknadsfördes ofta som uppförda i ”herrgårdsstil”, ibland ”gammal herrgårdsstil” eller ”gammal, svensk herrgårdsstil”.⁶⁷ Snart nog etablerades användningen av termen herrgård som beteckning på denna byggnad i sig. Det äldsta belägget jag funnit är från 1920.⁶⁸ Skiftet av fokus från bebyggelseenhet till byggnad kan inte enbart förklaras som en bieffekt av motsvarande skifte från bebyggelseenhet till område, utan måste också sättas i relation till industrialiseringen och agrarsamhällets nedgång, medföljande behov av hem utan jordbruksanknytning samt, i förlängningen, behovet av att skilja hem från arbete.⁶⁹ Egnahem och villor blev fysiska bevis på att hemmet kunde renodlas genom att skiljas från produktionen.⁷⁰ Det går alltså att skönja en uppfattning om hemmet som förlagt till en enskild byggnad. Att även hem som fortfarande var knutna till jordbruket påverkades av begreppsförskjutningen är knappast konstigt och att begreppet ekonomibyggnad, omfattande alla hus vid ett jordbruk utom just bostaden, lanserades i språket under 1800-talets andra hälft får betraktas som symptomatiskt.⁷¹

Där herrgården som bebyggelseenhet eller fastighet i regel jämförts med och associerats till antingen bondgården eller bruket, blev herrgården som byggnad förknippad med slottet. Herrgårdsbegreppet kom nu för första gången att antyda underlägsenhet till alternativet. Ett slott var i princip en större variant av herrgården som byggnad.⁷² Bakom detta möte låg en diger begreppsförskjutning även från slottets sida. Slott var ännu på 1700-talet en förvaltningsterm, förbehållen statsmaktens äldsta och förnämsta borganläggningar.⁷³ Arkitekturhistorikern Kajsa

66. Ulväng (2008) s. 171, 175–176.

67. Sökordet ”herrgårdsstil”, <tidningar.kb.se> (12/4 2022).

68. ”Värmlandsherrgård i aska”, AB 3/5 1920.

69. Om förhållandet mellan industrialisering och framväxten av en skillnad mellan hem och arbete, se Maria Ågren, ”Lower state servants and home office work” i Joachim Eibach & Margareth Lanzinger (red.), *The Routledge history of the domestic sphere in Europe: 16th to 19th century* (Abingdon 2020) s. 121.

70. Om hembegreppet, dess laddning vid den här tiden och dess användning i egnahemsrörelsen, se Nils Edling, *Det fosterländska hemmet: Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (Stockholm 1996) s. 24–26.

71. ”Ekonomi” (-byggnad), SAOB.

72. ”Blodsstatistik från Ryssland”, AB 3/4 1920.

73. Kajsa Bjurklint Rosenblad, *Scenografi för ett ståndsmässigt liv: Adelns slottsbyggande i Skåne 1840–1900* (Malmö 2005) s. 30. Jfr Christopher Pihl, *Arbete: Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* (Uppsala 2012) s. 32.

Bjurklint Rosenblad menar att den ur ett intresse för historisk arkitektur sprungna trenden att bygga bostäder som såg ut som medeltida slott, med tinnar och torn, ledde till att begreppet hängde med.⁷⁴ Steget därifrån till att sätta etiketten på andra stora privatbostäder är rimligen ganska kort. I *Nordisk familjeboks* tredje upplaga konstateras: "Begreppet h. innefattar även säteri och slott, dock icke de kungliga slotten. Slott är och har varit en mera godtycklig benämning på stora och väl bebyggda h."⁷⁵ Slottet som underkategori eller alternativ till herrgård ges annars ingen större uppmärksamhet i encyklopedier.

Den tveeggade begreppsfrskjutningen från bebyggelseenhet till dels fastighet, dels enstaka byggnad, tycks framåt 1900-talets mitt ha varit helt genomförd. Tvetydigheten uppmärksammades av Sigurd Wallin, intendent vid Nordiska museets högreståndsavdelning, som menade att den rumsligt snävare varianten är fel.

Den svenska herrgården domineras så helt av själva herremansbostaden, boningshuset med bebyggelsen kring gårdsplanen, att ordet herrgård ganska ofta får betydelsen av rätt och slätt ett representativt boningshus, fastän det rätteligen innefattar den mycket större organismen av trädgård och park, stallgård och lagård och stora jordarealer och skogar med alla tillhörande hembildningar inom gårdskomplexet och ute på godset.⁷⁶

Andra upplagan av *Svensk uppslagsbok* skiljer mellan jordbruksenheten och "själva bebyggelsen på gården", alltså bebyggelseenheten.⁷⁷ I senare encyklopedier har den snävare konnotationen till en enstaka byggnad emellertid ersatt bebyggelseenheten.⁷⁸

Herrgården som kvarleva

Med utgivningen av *Nordisk familjeboks* tredje upplaga och den konkurrerande *Svensk uppslagsbok* i början av 1930-talet sattes herrgårdsbegreppet i nytt ljus. Artiklarna är i dessa verk mycket längre och innehåller betydligt mer än själva definitionen. Herrgården beskrivs som ett

74. Rosenblad (2005) s. 30.

75. "Herrgård", *NF* 3.

76. Wallin, Sigurd, *Byggnadsskick i herrgårdar, boställen och städer* (Stockholm 1947) förordet.

77. "Herrgård", *SU* 2 (1947–1955).

78. Se t.ex. "Herrgård", *Bonniers Lexikon (BL 2)* (Stockholm 1995); "Herrgård", *Bonniers uppslagsbok (BU)* (Stockholm 2007); "Herrgård", *Bonniers svenska ordbok* (Stockholm 2010).

historiskt fenomen, en särskild ”typ” som florerat under en lång men begränsad del av historien och levtt kvar som historiska artefakter. Utvecklingen är känd från olika håll och speglar inte bara urbaniseringen och agrarsamhällets nedgång, utan även romantiserandet av ett förr som på flera sätt kunde anses bättre.⁷⁹ Det estetiska ges stort utrymme. Det är först nu som de ståndsmässiga tecknen faktiskt beskrivs: park, flyglar, vissa takformer med mera.

Herrgårdsbegreppet inträde i den akademiska litteraturen är starkt präglad av detta kvarlevoperspektiv, och det går att diskutera vad som ska ses som orsak till vad. Nordiska museet riktade från 1920-talet mycket av sin uppmärksamhet mot herrgårdar, inte minst genom de så kallade herrgårdsundersökningarna under ledning av Sigurd Wallin och förvärvet av Skogaholms herrgård till Skansen. De första avhandlingarna skrevs under 1930-talet av en generation konsthistoriker som på ett eller annat sätt var knutna till museet.⁸⁰ Skillnaden mellan herrgårdskulturen och den allmogekultur som sedan länge intresserat museet förstärktes av att herrgårdar ansågs bäst studerade på konsthistoriskt vis medan allmogekulturen snarast var ett ämne för folklivsforskningen.⁸¹ Det gamla motsatsförhållandet bondgårdar–herrgårdar fick på så sätt akademisk tyngd, men som förutsättning snarare än resultat. Uppdelningen på två olika discipliner gjorde att det inte uppstod något behov av att definiera de båda typerna, särskilt som fokus inom båda områdena låg på det som ansågs typiskt, medan gränsfall och avvikare lyste med sin frånvaro.⁸²

Herrgårdsbegreppet kan i semiakademiska sammanhang sägas ha ägts

79. Se t.ex. Karin Lindvall, ”Introduktion: En tidlös symbol? Det svenska samhället och herrgårdens skiftande skepnader”, i Mats Hellspong, Karin Lindvall, Nicole Pergament & Angela Rundquist, *Herrgårdsromantik och statarelände: En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning* (Stockholm 2004); Fredric Bedoire, *Svenska slott och herrgårdar: En historisk reseguide* (Stockholm 2017) s. 19; Mats Fredriksson, *Isak Gustaf Clasons herrgårdsrestaureringar 1888–1930* (Stockholm 2018) s. 10; Ulrich Lange & Sebastian Ulvsgård, ”Transformationer av ett ädelt förflutet: Stockholms herrgårdar som vårdinstitutioner”, *BHT* 80 (2021) s. 28–29.

80. Gösta Selling, *Svenska herrgårdshem under 1700-talet: Arkitektur och inredning 1700–1780* (Stockholm 1991) förordet.

81. Hammarlund-Larsson (1998) s. 206; Karl Berlin & Fritjof Hazelius (utg.), *Skånska gårdar och hus: Uppmåtningsritningar utgivna av Karl Berlin och Robert Hazelius*, bd 2, häfte 2, ”Ekonomibyggnader och stathus vid några skånska herrgårdar” (Lund 1922) s. 1. För en utförligare redogörelse för förhållandet mellan olika discipliner, se Göran Ulväng, *Hus och gård i förvandling: Uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution* (Uppsala 2004) s. 35–49.

82. Det närmsta vi kommer en uttalad konnotation är uppfattningen att herrgården har ”en bestämd konstnärlig plan” i sin bebyggelse. Berlin & Hazelius (1922) s. 2.

av konsthistoriker redan under 1800-talet. Konsthistoriskt intresserade lärda producerade då samlingar av korta monografier om de anrika, förnäma, historiskt och arkitektoniskt märkvärdigaste herrgårdarna.⁸³ Texterna handlade i princip bara om vad dels huvudbyggnaden, dels ägarlängden, berättar om gårdens historia. Fokus låg på denotationen. Begreppets konnotationer och associationer var av underordnad betydelse och det användes synonymt med en mängd andra.⁸⁴ Att herrgårdsbegreppet även vid Nordiska museet hamnade på konstvetenskapens bord torde både ha varit en konsekvens av, och bidragit till, begreppets stärkta associationer till det estetiska. Herrgårdens främsta kännetecken blev nu byggnadernas stildrag: vissa var karolinska, andra gustavianska, etc. För Nordiska museets herrgårdsforskare var den typiska herrgården inte bara de storslagna ställena från 1800-talets monografisamlingar – flera av dem kallades nu allmänt slott⁸⁵ – utan även mindre anläggningar som visade prov på dessa stildrag, till skillnad från allmogens som tidlös uppfattade byggnadsform.⁸⁶ Uppdelningen mellan disciplinerna hindrade inte den ena från att ge sig in i den andras revir med sina egna frågeställningar, men det fanns likväl en stark uppfattning om att det rörde sig om två diametralt olika saker.⁸⁷ För herrgårdsforskarna var skillnaden inte bara hierarkisk, utan också kronologisk. De flesta herrgårdar hade en gång i tiden varit bondgårdar, eller åtminstone enklare bebyggda. Hans Beskow menade till exempel att bruksherrgårdar uppstod när bruk med "allmogemässig bebyggelse" fick ny bebyggelse av "herrgårdskaraktär", och låter följaktligen förädlad bebyggelse förädla begreppet.⁸⁸

I tidningsmaterialet framträder kvarlevoperspektivet något tidigare. Det sammanfaller av förklarliga skäl med förskjutningen mot att beteckna en enskild byggnad, men också med den ökade användningen av termen, inte minst på bekostnad av termen säteri (se tabell 1). Herr-

83. Jfr Ulväng (2008) s. 10.

84. Se t.ex. Gustaf Ljunggren & Fr. Richardt, *Skånska herregårdar* (Lund 1852–1863); Gustaf Upmark, *Skånska herrgårdar under renässanstiden* (Stockholm 1894).

85. Erik Lundberg, *Herremannens bostad. Studier över nordisk och allmänt västerländsk bostadsplanläggning* (Stockholm 1935) s. 19.

86. Hans Hugold von Schwerin, *Skånska herrgårdar under svensk tid* (Stockholm 1934) s. 14, 348.

87. I de bebyggelsehistoriska monografierna i Skultuna bruks historia redogör Sigurd Erixon för "Byar, äldre bondgårdar och kvarnar" i ett kapitel och för "Herrgårdar" i ett annat, utan att motivera uppdelningen. Sigurd Erixon, *Skultuna bruks historia*, bd 1, "Bruksområdet och socknen" (Stockholm 1921) s. 308–555.

88. Hans Beskow, *Bruks herrgårdar i Gästrikland* (Stockholm 1954) s. 63.

gårdsbegreppet kan alltså sägas belysa en yngre uppfattning om något som endast varit i funktion i äldre tid. Det är en kategori som har haft större inverkan på språkbruket när den ansetts ha upphört att existera.

Herrgården i dag

I den hårda konkurrensen mellan encyklopedier decennierna kring år 2000 återkommer samma egenskaper gång på gång: herrgården ligger på landsbygden, den är stor i någon bemärkelse, den har tillhört adel eller annat herrskap och bebyggelsen är anpassad för sådant folk.⁸⁹ Herrgårdsdefinitionen på Wikipedia, som stått orörd sedan 2014, bekräftar den rumsliga begreppsfröskjutningen: ”Med benämningen herrgård avses dels egendomen inklusive marken, dels i inskränkta mening själva huvudbyggnaden (corps de logi eller mangårdsbyggnaden).”⁹⁰ De uttalade definitioner av herrgård som sprids i dag innehåller alltså bitar av olika ålder. Att vetenskapen om en begreppsutveckling inte funnits hos författarna, eller åtminstone inte tillerkänts någon vikt, är ett uttryck för genreutvecklingen. Det ligger – medvetet eller inte – i encyklopediernas uppdrag att sätta konnotationen över terminologin, det vill säga i princip att förmedla ett onomasiologiskt perspektiv.⁹¹ ”Herrgård” är bara en etikett på ett uppfattat fenomen som har sin egen historia. Att ”herresäte” anges som synonym i flera uppslagsverk är ett uttryck för detta.⁹² Samtidigt måste det ses som en följd av att agrarsamhället och herrgårdens roll i det lämnat mannaminne.

I sin vardagliga användning, så som den framställs i tidningarna, har herrgårdsbegreppet fröskjutits längst. Urvalet från år 2020 visar att termen allt oftare används för att beteckna stora och påkostade hus.⁹³ Associationen slott–herrgård var mer etablerad år 2020 än vid något tidi-

89. Se t.ex. ”Herrgård”, *Nationalencyklopedin* (Höganäs 1992); ”Herrgård”, *Bra Böckers Lexikon* (Höganäs 1993); ”Herrgård”, *BL* 2 (1995); ”Herrgård”, *Svensk ordbok och Svensk uppslagsbok* (Stockholm 2001); ”Herrgård”, *Natur och Kulturs Svenska Ordbok* (Stockholm 2001); ”Herrgård”, *Prismas svenska ordbok* (Stockholm 2003); ”Herrgård”, *Svensk skolordlista* (Stockholm 2004); ”Herrgård”, *BU* (2007); ”Herrgård”, *NE i tre band* (Malmö 2008); ”Herrgård”, *NE i tjugo band: En modern och komprimerad version av det stora uppslagsverket* (Malmö 2009); ”Herrgård”, *Svensk ordbok: Utgiven av Svenska Akademien* (Stockholm 2009).

90. ”Herrgård”, <sv.wikipedia.org/wiki/Herrg%C3%A5rd> (8/3 2022).

91. Bo Svensén, *Handbok i lexikografi: Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik* (Stockholm 2004) s. 5.

92. Se t.ex. ”Herrgård”, *SU* 2 (1947–1955); ”Herrgård”, *NE i tre band* (2008).

93. Se t.ex. ”Svennis om corona, 91-årige fadern som vägrar isolera sig och oron för Tegnell”, *AB* 2/4 2020; ”Anders & Karin köpte ett spökhushus”, *AB* 5/4 2020.

gare nedslag.⁹⁴ Associationerna till jordbruk tycks samtidigt ha minskat, åtminstone relativt andra.⁹⁵ Genom begreppsförskjutningen mot den enstaka byggnaden har termen kommit att uppfattas som en lämplig översättning av engelskans *mansion*.⁹⁶ En del i förskjutningen är de jämförelsevis nya associationerna till hotellnäringen som nått sin fulländning i fraser som "3-stjärnig herrgård".⁹⁷ Hotell inrättades vid herrgårdar redan i början av 1900-talet, men det är först efter 1970 som en verklig begreppsförskjutning kommit till stånd och gjort det möjligt att hävda att det är herrgården i sig, inte det i den inrymda hotellet, som är tre-stjärnig. Termen herrgård används här i huvudsak som del i namnet och associationerna manifesteras därför ständigt. Skillnaden mellan slott, herrgård, säteri och så vidare är här särskilt liten, eftersom den endast ligger i vilket namn på hotellet som valts.⁹⁸

Jordbrukssektorns avtagande manifesteras alltså på sätt och vis i att begreppet herrgård används alltmer sällan för att beteckna jordbruk men fortfarande lika mycket, om inte mer, för att beteckna byggnader, ofta rentav byggnader som är kopplade till en helt annan näring. Huruvida det ska ses som ett uttryck för en alltjämt pågående utveckling, där jordbruk blir mer och mer främmande för gemene man, eller om det snarare handlar om ett tydligare brott där agrarsamhället försvinner ur mannaminne, får vara osagt.

Avslutning

Kartläggningen av herrgårdsbegreppets användning belyser specifikt två kategoriseringssystem för platsrelaterade begrepp: jordbruksenheter – här avses den geografiska plats som utgör grunden för ett enskilt jordbruk – och bostadshus. Relationerna till andra begrepp visar att resultatet är generaliserbara nog att följande slutsatser kan dras.

Min första slutsats är att synen på jordbruksenheten under 1800-talet successivt övergick från en samlad och avgränsad bebyggelse med rätt

94. Se t.ex. "18.00 Naturens hemligheter" (i TV-tablån) *AB* 6/1 2020.

95. Förekomsten av ordet herrgård i tidningar 2020 domineras av sammanhang där det hade varit irrelevant att nämna ev. jordbruk. Jag kan alltså inte säga att anknytningen tappat betydelse i sig, bara att den kvantitativt överskuggades av annan.

96. Se t.ex. "Playboys arvtagare", *AB* 1/1 2020; "Cosby vill ut ur fängelset: Han är gammal och blind", *AB* 28/3 2020.

97. Se t.ex. "Lyxig gourmetweekend", *Värnamo Nyheter* 28/1 2020; "SD-man i rätten för bedrägeri", *AB* 11/2 2020.

98. Se t.ex. "8 högklassiga herrgårdshelger", *SvD* 22/3 2020.

till omgivande mark, till ett geometriskt område som innefattar denna mark. Begreppet gård och dess specifikationer försköts i linje med denna utveckling. Jämförelse med andras belägg utesluter inte att även andra begrepp kan ha utvecklats på liknande sätt, men det återstår att se.⁹⁹

Min andra slutsats är att synen på manbyggnaden som avgränsad enhet fick större utrymme i takt med nyss nämnda övergång i synen på jordbruksenheten. I äldre sammanhang osynliggjordes den enstaka byggnaden till förmån för bebyggelsen som helhet, men framåt 1900 blev förhållandet det motsatta, med ett hus inrymmande hela hemmet som given huvudrollsinnehavare och ekonomibyggnader som branschmotiverade tillägg.¹⁰⁰ Herrgårdsbegreppets dubbla förskjutning, från bebyggelseenhet till enskild byggnad och geometriskt område, kan i linje med detta betraktas som analogt med framväxten av uppdelningen hem-arbetsplats.

Min tredje slutsats är att bruket att kategorisera jordbruksfastigheter efter jordnatur även i ickekamerala sammanhang var gängse under 1700-talets första hälft och dominerade ännu under 1800-talet, men att andra kategoriseringssystem successivt utmanade det tills det slutligen konkurrerades ut decennierna kring 1900, när jordnaturen också förlorade sin juridiska betydelse. Det främsta alternativa system jag kunnat se är binärt. Ena sidan angav ett normalläge och förknippades med allmogen, den andra signalerade avstånd och betecknades alltid herrgård.

Min fjärde slutsats är att nämnda binära kategorisering var mer långlivad än de grunder på vilka den gjordes. Under stormaktstiden var det säterifriheten som skilde bättre från normal. Sedan säterier börjat övergå i först ofrälse, sedan bondehand, utmanades den och verkade parallellt med dels tillgång till dagsverksskyldiga och dylika underlydande jordbruksenheter, dels förekomsten av ståndsmässig bebyggelse. I takt med att över- och underlydande enheter slogs ihop och lades i stordrift och säterifriheten minskade i reell betydelse blev i stället jordbruksenhetens storlek, jämte ståndsmässig bebyggelse, avgörande. Under 1900-talet överlevde kategoriseringen en stor del av sin egen funktion och användes allt oftare för historiska kvarlevor. Eftersom termen herrgård samtidigt ökade i användning kan åtminstone den variabeln i kategoriseringen

99. Jfr ”By”, SAOB; Lagerqvist (2011) s. 36.

100. Jag vänder mig här alltså emot de tankegångar som presenteras i Ola Kyhlberg, ”Gård och hus: Boningsrum och landskapsrum”, *BHT* 33 (1997) s. 195, 199.

sågas ha haft större inverkan på språkbruket retroaktivt än under sina glansdagar.

Vidgas perspektivet avtäckar undersökningen även några potentiellt generella drag hos platsrelaterade begrepp. Det finns ingen anledning att anta att precis alla de mekanismer som kan skönjas bakom herrgårdsbegreppets utveckling kan appliceras på precis alla platsbegrepp, men just eftersom de går att se här måste vi räkna med att de kan förekomma på liknande ställen.

För det första visar den förskjutning åt två olika håll som herrgårdsbegreppet genomgick framåt sekelskiftet 1900 att två eller fler till synes olika fenomen med samma beteckning inte nödvändigtvis är homonymer. Herrgård i betydelsen jordbruksenhet och herrgård i betydelsen byggnad kan inte helt och fullt förstås om de skiljs från varandra, betydelseerna är olika sidor av samma sak. För det andra, och som en pendang till detta, visar det tidiga 1700-talets överensstämmelse i denotation mellan de olika konnoterande begreppen herrgård och säteri att platsbeteckningar inte nödvändigtvis hänvisat till platsen i sig, utan ibland snarast gällt aspekter av den. Två eller fler beteckningar som stämplat samma ställen kan alltså inte automatiskt betraktas som synonymer.

Förutom att exemplifiera komplexiteten och oregelbundenheten i människors sätt att kategorisera platstyper, ställer dessa båda slutsatser krav på dels översyn och förfining av den begreppshistoriska metoden, dels eftertanke hos forskare som väljer att återanvända redan kända termer för nytt innehåll.

För det tredje och slutligen visar kartläggningen av herrgårdsbegreppets utveckling inga tecken på att själva begreppsanvändningen styrt andra aspekter av samhällsutvecklingen. Alla större förändringar i begreppet som jag påvisar kan utan hinder placeras in i några av de vanliga moderniseringsnarrativen – industrialiseringen och agrarsamhällets nedgång, från privilegesamhälle till kapitalism, från organiskt samhälle till individualistiskt – men jag har inte funnit anledning att tillskriva begreppsförskjutningen orsaksrollen i någon sådan analogi. Platsbegrepp och, får man förmoda, många andra vardagliga begrepp kan med stöd i detta anses ha ett stort värde som kvarlevor från samhällets bakomliggande strukturer.

Place concepts in Swedish agrarian society, c. 1700–2020

In historical studies of Swedish agrarian society, scholars often use terms such as *by* (hamlet) and *gård* (farm) either unproblematised or with a stipulated definition, instead of utilising their contemporary connotations. In this article I turn this around, dealing with the shifting meanings of the term *herrgård* – literally the *gård* belonging to a *herre* (lord or gentleman) – relative to other terms over the course of three centuries, thus observing how people have categorised their surroundings in historical time.

The study shows that *herrgård* and related concepts were used in the eighteenth century to refer to the defined sum of all buildings used by the same economic unit, but slowly took two separate directions in the nineteenth century so that by the twentieth century it referred to both a farm property in its widest sense, covering all the ground used by the economic unit, and to the main building used as the primary residence. This two-way shift may be considered analogous to the contemporary division between home and workplace.

The study also shows that farm properties, whether seen as built units or areas of land, were linguistically categorised in a variety of ways, and that a binary distinction between normal and better, the latter often expressed as *herrgård*, successively acquired dominance. This division was more persistent than its causes. In the seventeenth and earlier eighteenth century the better properties were those which attracted tax relief, and the owning of such properties was a formal privilege of the nobility. In the nineteenth century, when the privilege had been abolished, other common characteristics of such properties challenged the causes of the distinction. In the twentieth century, the binary distinction between better and normal had connotations of the past, its denotation being regarded as a historical artefact. At the same time, use of the term *herrgård* increased and outcompeted its synonyms, raising the possibility that seemingly important contemporary concepts were *ex post facto* constructions, making this type of study all the more necessary.

Knowing this, we can now look at Swedish agrarian society in a new way, allowing not only scholars' retrospective construction, but also contemporary views to guide our understanding first of spatial organisation then of other aspects of society.

Keywords: Sweden, concept, site, rural, manor